

FENOMENOLOGIA

Jussi Backman, Juha Himanka (julkaistu 26.9.2007, muokattu 13.9.2014)

Sananmukaisesti ”fenomenologia” tarkoittaa ilmenevän jäsentämistä. Fenomenologiaksi kutsuttu filosofinen menetelmä on kuitenkin 1900-luvun kuluessa ymmärretty monin tavoin, eivätkä käsitteen käytöt edelleenkään muodosta kovin yhtenäistä kokonaisuutta. Yksimielisyys vallitsee lähinnä Edmund Husserlin (1859–1938) ([ks. Husserl, Edmund](#)) asemasta fenomenologisen liikkeen perustajana; Husserlin kirjoitukset taas ovat osoittautuneet hedelmällisiksi lähtökohdiksi kovin monenlaisille tulkinnoille ja kehittelyille. Selvää on myös, että ”mannermaisena filosofiana” tunnettua hankalasti rajautuvaa nykysuuntausta määrittää pitkälti juuri suhde Husserlin ajatteluun.

- ▶ [Käsittehistoria](#)
- ▶ [Husserlin fenomenologia menetelmänä](#)
- ▶ [Fenomenologinen menetelmä periaatteen seuraamisena](#)
- ▶ [Fenomenologinen menetelmä reduktio\(i\)na](#)
- ▶ [Husserlin tuotanto](#)
- ▶ [Heideggerin tie fenomenologian kautta olemisen ajatteluun](#)
- ▶ [Kirjallisuus](#)
 - ▶ [Edmund Husserlin teoksia lyhenteineen ja suomennoksineen](#)
 - ▶ [Martin Heideggerin teoksia lyhenteineen ja suomennoksineen](#)
 - ▶ [Muita fenomenologian klassikkotekstejä suomennoksineen](#)
 - ▶ [Husserlilaisen fenomenologian yleisesityksiä ja kommentaareja](#)
 - ▶ [Kotimaista fenomenologiakirjallisuutta](#)
- ▶ [Internet-lähteet](#)

Käsittehistoria

Termi ”fenomenologia” on johdettu kreikan sanoista *faínomēnon*, ”ilmenevä, ilmiö”, ja *logos*, ”järki, käsitteellisyys, puhe, oppi”, ja tarkoittaa siis kirjaimellisesti oppia ilmenevästä. Sen otti ensimmäisenä käyttöön saksalainen luonnontieteilijä ja filosofi Johann Heinrich Lambert teoksessaan *Neues Organon* (1764), jossa käsite merkitsi oppia joltakin näyttämisestä, ”näennäisestä” olemisesta (saks. *Schein*), erotettuna ”todesta” olemisesta. Sanaa käyttivät samantapaisessa merkityksessä ainakin Lambertin aikalaiset Friedrich Christoph Oetinger, Johann Gottfried von Herder, Immanuel Kant ja Johann Gottlieb Fichte. Vuonna 1807 ilmestyneessä saksalaisen idealismin perusteoksessa *Phänomenologie des Geistes* (*Hengen fenomenologia*) G. W. F. Hegel kutsui fenomenologiaksi esitystä ”tietoisuuden kokemuksesta”, so. läpikäyvästä tutkimuksesta niistä eri tasoista, joilla henki voi ilmetä itselleen matkallaan yksinkertaisesta aistivarmuudesta itsetietoisuuteen ja absoluuttiseen tietoon. Tietoisuuden kokemustasojen fenomenologisen läpikäynnin oli alun perin määrä toimia johdantona arki ajattelusta spekulatiiviseen filosofiaan ja Hegelin absoluuttisen tieteen systeemiin.

Alun perin matemaattisen koulutuksen saanut Edmund Husserl omaksui käsitteen Franz Brentanolta, jonka johdolla hän opiskeli filosofiaa Wienissä 1880-luvulla. Brentano käytti sanaa luennoissaan ”deskriptiivisen psykologian” merkityksessä tarkoittamaan tutkimusta, joka ei pyri selittämään tietoisuuden ilmiöitä vaan ainoastaan kuvailemaan niiden ilmenemistä. Läpimurtoteoksessaan *Logische Untersuchungen* (Loogisia tutkimuksia, osat I–II 1900–1901) Husserl nimittää fenomenologiaksi uudenlaista tapaansa lähestyä logiikan ja tieto-opin peruskäsitteitä. Koska teoksen tarkoituksena oli nimenomaan osoittaa mielettömäksi ns. looginen psykologismi, joka pyrki palauttamaan logiikan lait ihmisen tosiasialliseen ajatteluun koskeviin psykologisiin säännönmukaisuuksiin, Husserl joutui kuitenkin korostamaan, ettei fenomenologia ole

oikeastaan ”psykologiaa” missään modernissa mielessä – se ei pyri kuvailemaan tietoisuuden ilmiöitä empiirisinä tosiasioina vaan tarkastelee niiden rakenteellisesti välttämättömiä olemuksia (Wesen), joiden ei voida mielekkäästi edes kuvitella olevan toisin (Hua XIX/1, 23). Näiden loogisten tutkimusten kohtaamat valtavat väärinkäsitykset pakottivat Husserlin selventämään, täsmentämään ja jalostamaan fenomenologiaksi kutsumaansa menetelmää laajoissa menetelmällisissä tutkimuksissa.

Husserlin fenomenologia menetelmänä

Ensimmäiset fenomenologiset koulukunnat syntyivät pian teoksen *Logische Untersuchungen* ilmestyttyä. Niiden iskulauseena oli ”asioihin itseensä!” (*zu den Sachen selbst!*). Husserl selvensi tätä periaatetta seuraavasti: ”Jääköön ontto sanojen analyysi. On kysyttävä asioita itseään. Palatkaamme kokemukseen ja havaintoon [Anschauung], jotka ainoina voivat antaa mielen ja järkevän oikeutuksen sanoillemme.” Husserl jatkaa: ”Sysäyksen tutkimukseen ei tule lähteä filosofioista vaan asioista ja ongelmista.” (Hua XXV, 21, 61.) Monien muiden tavoin Husserl koki, että erityisesti 1800-luvun filosofiset virtaukset – naturalismi, historismi, uskantilaisuus, erilaiset ”elämänfilosofiat” jne. – olivat menettäneet kosketuksensa ”asioihin itseensä” ja jääneet näin ontoiksi ja pinnallisiksi, vaille aidon filosofian edellyttämää perustaa ilmenevässä todellisuudessa.

Moni Husserlin ajattelusta aluksi innostunut kuitenkin pettyi, kun fenomenologisen liikkeen perustaja alkoi 1900-luvun alkuvuosina puhua uskantilaisuudesta tutuin transsendentaalikäsittein – Husserl näytti nyt itse siirtyvän vastustajiensa leiriin. Vastustuksesta huolimatta arkkifenomenologi piti kiinni ”transsendentaalisesta idealismistaan”, mutta on kiisteltävissä, kuinka tämä idealismi tulisi ymmärtää. Husserl piti silti fenomenologiaa nimenomaan konkreettisenä filosofiana ja vierasti saksalaisen idealismin spekulatiivisia pyrkimyksiä.

Edelleen ilmestyvä Husserlin koottujen teosten sarja Husserliana ei muodosta yhtenäistä opillista järjestelmää vaan temaattisesti ja tyyllisesti hyvin heterogeenisen kokonaisuuden. Husserlin fenomenologisten analyysien ymmärtäminen ja niiden johdonmukaisuuden tavoittaminen edellyttääkin lukijalta usein asioiden itsensä tarkastelua, fenomenologisen tutkimuksen omakohtaista suorittamista. Tältä kannalta katsottuna Husserlin menetelmälliset pohdinnat fenomenologian periaatteista ovat usein vielä kiinnostavampia ja kestävämpiä kuin hänen tutkimustensa varsinaiset tulokset ja näiden mahdollisesti muodostama ”opillinen” sisältö; Husserlin voidaan sanoa olevan pikemminkin menetelmäfilosofi kuin järjestelmäfilosofi. Husserlille itselleen keskeinen oli hänen selvityksensä fenomenologiseksi reduktioksi nimetystä lähtökohtaisesti siirtymästä, radikaalista näkökulman tai tarkastelutason vaihdoksesta, jota asioiden fenomenologinen tutkiminen edellyttää.

Fenomenologinen menetelmä periaatteen seuraamisena

Husserl muotoilee fenomenologian menetelmäperiaatteet teoksissaan *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie I (Ideoita puhtaaseen fenomenologiaan ja fenomenologiseen filosofiaan, I osa 1913)* sekä *Méditations cartésiennes (Kartesiolaisia mietiskelyjä, ilmestyi alun perin ranskankielisenä käännöksenä 1931)*. Jälkimmäisen teoksen mukaan en fenomenologina saa ”langettaa arvostelmaa tai jättää voimaan sellaista, jota en ole ammentanut ilmeisyydestä [Evidenz], ’kokemuksista’, joissa kyseessä olevat asiat ja asiantilat ovat minulle läsnä ’itsenään’.” (Hua I, 54.)

Jo teoksesta *Logische Untersuchungen*, josta eksplisiittiset menetelmäpohdinnat suurelta osin vielä puuttuivat, löydämme esimerkin fenomenologiasta työssään – etenemisestä käsitteen alkuperään, asiaan itseensä. Lähtökohtana on matemaattinen ilmaus $(5^3)^4$. Askel kohti alkuperäisempää otetaan jäsentäen $5^3 \cdot 5^3 \cdot 5^3 \cdot 5^3$. Kukin näistä jäsentyy edelleen lähtökohtaisemmin muotoon $5 \cdot 5 \cdot 5$, joka edelleen määrittyy $5 = 4 + 1$, $4 = 3 + 1$, $3 = 2 + 1$, $2 = 1 + 1$. Nämä perusluvut puolestaan havainnollistuvat konkreettisesti koettuina lukumäärinä, ja näin olemme saavuttaneet luvun $(5^3)^4$ ”itsensä”, sen konkreettisen sisällön, jonka

varaan tämä monimutkainen matemaattinen ilmaus rakentuu. (Hua XIX/2, 601.)

Kuten Husserl oli jo habilitaatioväitöskirjassaan *Philosophie der Arithmetik (Aritmetiikan filosofia, 1891)* todennut, luku konstituoituu eli todellistuu, rakentuu todelliseksi, konkreettisesti laskemisessa (Hua XII, 13, 15–16). Voimme katsoa, että *Logische Untersuchungen* laajensi tämän käsityksen totuudesta havainnollisena ilmeisyytenä (*Evidenz*) aritmetiikan peruskäsitteistä logiikkaan ja tieto-oppiin, ja Husserlin myöhempi tuotanto pyrki tekemään siitä yleisesti kaikilla tutkimuksen aloilla pätevän.

Näkemyksen mukaisesti voimme lähteä mistä tahansa meille ilmenevästä etenemään kyseisen kohteen ilmeisintä ilmenemistä, sen olemusta, ja tuon olemuksen rakentumista, mahdollisimman yleiselle tasolle edeten. Luvun tapauksessa kohteen lähtökohtainen läsnäolo toteutuu laskemisessa. Kun vertaan laskemalla läsnäolevaksi saamaani lukua – 1 (kahvikuppi); 2 (näppäimistö); 3! (näyttö) – vaikkapa laskemisen keskeytymiseen – 1 (kahvikuppi); 2 (näppäimistö)... (joku saapuu huoneeseen keskeyttäen toimenpiteen) – jossa luku on poissaoleva, saan esiin luvun itsensä, sen todellistumisen tavan. Vastaavasti vaikkapa Helsingin rautatieaseman kaltainen materiaallinen kohde on alkuperäisesti läsnä aistihavainnossa ja vähemmän todellistunut silloin, kun se vain kuvitellaan tai mainitaan puheessa. Tämä on Husserlin fenomenologian lähtökohtainen näkemys ilmeisyydestä eli totuudesta annetun mahdollisimman suurena täyteytenä – läsnäolevuutena tai itseannettuutena.

Näyttää helposti siltä, että fenomenologian periaatteilla ei ole paljoakaan sisältöä. Tietenkin esine on alkuperäisemmin annettu juuri aistihavainnossa kuin vaikkapa muistoissa tai kuvitelmassa. Usein modernissa tieteessä kuitenkin päädytään esittämään, että kohde onkin itse asiassa annettu tutkimuksellisesti pätevämmiin ilmetessään epäfenomenologisesti, periaatteiden vastaisesti. Esimerkiksi aivosolujen hermoimpulsseja koskevien mittausten voidaan väittää kuvaavan ajattelua tieteellisemmin kuin välitön, ”subjektiivinen” kokemukseni itse ajattelutapahtumasta. Fenomenologian kannalta ensimmäinen askel – kohta, jossa kerron mitä ajattelen tai joku muu on jo kertonut, mitä ajattelee – on kuitenkin lähtökohtaisin ja välttämätön; aivotutkijoidenkin on tutkimuksessa edetäkseen kysyttävä mitattavilta heidän kuvauksiaan kokemuksista.

Myöhemmässä tuotannossaan Husserl kantoi enenevässä määrin huolta länsimaisen kulttuurin nykytilanteesta, jossa empiirinen luonnontiede yhä selvemmin sivuuttaa tämän ensimmäisen askeleen. Meidän on siksi palattava etsimään tuon lähtökohtaisesti ja yhteisöllisesti koetun todellisuuden, jota Husserl kutsui elämismaailmaksi (*Lebenswelt*), suhdetta tutkimuksen tuloksiin. Vaikka Einsteinin suhteellisuusteoria määrittäisi ajan laskennallisen fysiikan kannalta pätevästi, on vielä osoitettava sen yhteys kokemaamme aikaan, jotta fysiikalla olisi todella merkitystä eletyn todellisuuden kannalta. Toisaalta voidaan esittää, että fenomenologia ei itse kykene etenemään tutkimuksellisesti kovinkaan pitkälle. Kuten jo Aristoteles (*Sielusta* III, 3, 428b2–4) huomasi, niinkin yksinkertainen ja vahva väite, että aurinko on paljon suurempi kuin millaisena se koskaan kenellekään maan pinnalla elävälle ilmenee, ylittää tiettyssä mielessä periaatteiden antamat rajat – ajatus, että aurinko on ”todellisuudessa” valtavan suuri, edellyttää jo teoreettista kehystä, jossa havaintojen keskinäinen säännönmukaisuus, tiettyjen geometrian ja optiikan lakien pätevyys jne. asetetaan välittömän ja yhteisen kokemuksen edelle.

Fenomenologinen menetelmä reduktio(i)na

Fenomenologisesta menetelmästä periaatteellisenä paluuna kohteen välittömään läsnäoloon ja tämän vertaamisena vastaavaan poissaoloon on myös arvosteltu. Esimerkiksi Jacques Derrida näkee, että monet aivan keskeiset ilmiöt – merkki, oma kuolema – eivät edes periaatteessa ole tarkasteltavissa tällä menetelmällä. Näin esiinnouseva ongelma on todellinen, sillä Husserl näki fenomenologian päämääräksi muodostaa ankara tiede (*strenge Wissenschaft*), lähtökohtainen tutkimustaso, jolla on voitava tarkastella aivan kaikkea meille ilmenevää. Husserl kuitenkin esitti menetelmästä myös vaativamman version, jonka mukaan fenomenologiassa ei riitä pelkkä julkilausutun periaatteen noudattaminen, vaan se edellyttää myös aloittavan teon, fenomenologisen reduktion.

Reduktioajatuksen taustalla on ainakin Platonin *Valtion* luolavertaukseen asti johdettava filosofinen perusasenne, jonka mukaan meidän on irrottauduttava arkisesta, normaalista tarkastelutavasta, johon olemme itse kukin kasvaneet kiinni, jotta varsinainen ajattelu alkaisi. Fysiikan alkusanoissa (I, 1, 184a10–26) Aristoteles vaatii meitä etenemään meille läheisistä asioista kohti asioita, jotka ovat lähellä todellisuutta itseään, ja Hegel kutsuu filosofiaa ”nurinkuriseksi maailmaksi” suhteessa arki ajattelun maailmaan (Hegel 1970, 182). Husserlin selvitykset reduktiosta antavat kuitenkin tilaa monenlaisille tulkinnoille. Eideettiseksi reduktioksi kutsutussa toiminnassa läpikäymme tietyn asian mahdollisia ilmenemismuotoja kyseenalaistaen niitä niin kattavasti (nk. eideettinen variaatio), että meille pelkistyy kyseisen asian kyseenalaistumaton, lähtökohtaisin ilmenemistapa, sen olemus (kr. *eidos*). Vaikkapa punaisen värin olemusta voimme Husserlin mukaan selvittää tällä menetelmällä niin perusteellisesti, ettei korkeampi tietäminen aiheesta ole enää mahdollista. Tällainen epäilyksettömyyden tavoittelu onkin Husserlianassa kiistatta läpikäyvä teema. Reduktiolla on kuitenkin myös muita ulottuvuuksia.

Kuvatessaan fenomenologista reduktiota Husserl kertoo sen merkitsevän ”asenteen” eli tarkastelutason vaihdosta ”luonnollisesta” fenomenologiseen tai Kantin käsittein transsendentaaliseen – niinpä reduktio on olennaisesti myös transsendentaalinen reduktio. Fenomenologis-transsendentaalisella tasolla tutkimus tarkastelee todellistumisen kaikkein lähtökohtaisimpia rakenteita, ja Husserl kutsuu sitä myös yksinkertaisesti filosofiseksi asenteeksi. Husserliana voidaan lukea jatkuvana pyrkimykseenä tällaisiin asenteen vaihdoksiin, joita on hankala selvittää sen luonnollisen käsitteiden pohjalta, johon olemme kasvaneet. Reduktion selvittämisen vaikeus onkin juuri periaatteellinen mahdottomuus kuvata sitä itseään reduktiota edeltävän luonnollisen asenteen piirissä. Husserlin mukaan eteneminen normaalista empiirisestä tutkimuksesta reduktioihin merkitsee siirtymistä luonnollisen asenteen vaikeuksista ja ongelmista filosofian ”pohjattoman syviin vaikeuksiin” (Hua II, 18–19; suom. 35).

Yksi mahdollisuus havainnollistaa reduktiota on nostaa esiin kumoutumaton jännite luonnollisen ja fenomenologisen asenteen välillä. Eräässä Husserlin myöhäiskirjoituksessa (Husserl 1940) tällainen reduktion avaava jännite sijoittuu tähtitieteen tarkasteleman kopernikaanisen esine-maan, Maa-planeetan (luonnollinen asenne) ja alkuperäisen ei-esineellisen maankamaran (fenomenologinen asenne) väliin. Jännite syntyy siitä, että kumpikin näkemys on luonteva omasta asenteestaan käsin. Toinen mahdollinen jäsenyys reduktiolle on ymmärtää luonnollisesta asenteesta erottuminen normaaleja ajattelumalleja ja ennakkokäsityksiä erittelevänä ja ”purkavana” toimintana. Näin Martin Heideggerin destruktio ja Derridan dekonstruktio voidaan ymmärtää reduktion soveltamisena. Kolmas ja ehkä sivuuttamattomin mahdollisuus on ymmärtää reduktion olevan käytössä kaikissa aidosti filosofisissa oivalluksissa – Husserl ei suinkaan väittänyt olleensa ensimmäinen reduktiota toteuttanut filosofi, joskin katsoi onnistuneensa tuossa siirtymässä edeltäjiään täydemmin. Asioita voidaan johtaa toisistaan loogisesti päätellen, mutta hetket, jolloin nuo loogiset johdonmukaisuudet on oivallettu, vaativat ajatuksellisesti enemmän kuin pelkkää säännön seuraamista – ehkä jotakin sen kaltaista, jota Husserl yritti reduktiolla kuvata.

Vaikka fenomenologiaa on edellä kuvattu ennen kaikkea menetelmänä, voidaan Husserlianaa toki lukea hedelmällisesti myös tutkimustuloksina ja oppina. Husserl itse kuvasi työtään filosofian historian ”suurten setelien särkemisenä pikkurahaksi” (Fink 1976, 219–220). Vaikkapa uuden ajan filosofiassa keskeinen kysymys solipsismista särkyi Husserlianassa valtavaksi tekstimassaksi erilaisia jäsennyksiä, jotka voivat hyvinkin auttaa jäsentämään ongelmia eteenpäin. Edellä on myös korostettu Husserlin tekstien omintakeisimpia piirteitä, ja Husserl myös itse tähdensi olevan vahvassa mielessä ”itseajattelija”. Monessa tapauksessa on kuitenkin osoittautunut hedelmälliseksi Husserlin fenomenologian lähestyminen muiden filosofien – esimerkiksi Fregen, Descartesin tai Aristoteleen – kirjoitusten pohjalta.

Husserlin tuotanto

Husserlilta on säilynyt ja julkaistu valtava määrä postuumia tuotantoa. Kuten usein tällaisissa tapauksissa, on Husserlin itsensä

julkaiseman ja muun tuotannon välinen suhde kiistanalainen. Husserlin kohdalla asiaa vaikeuttaa jälkeenjääneiden – ja jopa julkaistujen – kirjoitusten epätasaisuus. Arkkifenomenologin työtapana oli aloittaa tilapäinen työskentelykäsikirjoitus myös tilanteissa, joissa ajatus ei vielä ollut lähtenyt kulkemaan. Husserl oli filosofiselta mielenlaadultaan piintynyt uudelleen alusta aloittaja. Niinpä käsikirjoitukset sisältävät myös monenlaisia ajatuskokeiluja, käsitteellisiä uudelleenjäsenennyksiä, jotka eivät läheskään aina toimi fenomenologisesti. Husserliana ei niinkään ole yritys rakentaa käsitteellisesti systemaattinen järjestelmä kuin dokumentaatio ällistytävän sitkeästä ja itsekkästä ”asian itsensä” tavoittelusta.

Husserlin ajattelijaluonne alituisena vasta-alkajana näkyy myös hänen julkaistussa tuotannossaan. Kaikki artikkelia laajemmat julkaisuprojektit jäivät häneltä kesken: *Philosophie der Arithmetik* ei koskaan saanut toista osaa; *Logische Untersuchungenin* 2. painoksen uudistaminen jäi kesken; kolmiosaisesta *Ideen*-sarjasta ilmestyi Husserlin elinaikana vain I osa; *Méditations cartésiennes* ei Husserlin eläessä ilmestynyt saksaksi; *Formale und transzendente Logik (Formaalinen ja transsendentaalinen logiikka, 1929)* oli lähtökohtaisesti tarkoitettu esipuheeksi teokselle *Erfahrung und Urteil (Kokemus ja arvostelma, 1939)*, joka ilmestyi vasta postuumisti. Teoksesta *Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie (Eurooppalaisten tieteiden kriisi ja transsendentaalinen fenomenologia, 1936)* ehti ilmestyä vain kaksi ensimmäistä osaa, nekin Saksan ulkopuolella Husserlin jouduttua juutalaisen syntyperänsä vuoksi syrjään Saksan akateemisesta maailmasta vuonna 1933.

Ilmaisun selkeyden ja hyvän viimeistelyn vuoksi Husserlin ensimmäiset teokset – *Philosophie der Arithmetik* ja *Logische Untersuchungen* – ovat hyvä lähtökohta hänen ajatteluunsa. Myöhempi tuotanto – erityisesti *Ideen I* – vaatii jo monimutkaisemman käsitteistönsä vuoksi lukijalta olennaisesti enemmän työtä. *Méditations cartésiennes* onnistuu kuitenkin tiiviydestään huolimatta toteuttamaan alaotsikkonsa vaadetta johdatuksesta fenomenologiaan. *Krisis* taas on muuta tuotantoa antoisampaa luettavaa myös aikamme kulttuurikriittikinä. Aiempi vastine tälle kirjoitukselle on Husserlin fenomenologinen ohjelmajulistus ”Philosophie als strenge Wissenschaft” (Filosofia ankarana tieteenä, 1911). Valtavista jälkeenjääneistä käsikirjoituskokonaisuuksista on tutkijoiden parissa ollut vaihtelevia jäsennostoja, ja painatukset poikkeavat toisistaan suuresti.

Suomeksi Husserlilta ovat ilmestyneet *Fenomenologian idea luennot* (1995; *Die Idee der Phänomenologie, 1907*), jotka voidaan nähdä elävänä havainnollistuksena reduktiosta, todellisena ajatteluseikkailuna, sekä kokoelmassa *Uudistuminen ja ihmisyys* (2006) kolme 1920- ja 30-lukujen kulttuurikriittistä ja eettistä kirjoitusta, joista tunnetuin on Wienissä 1935 pidetty luento ”Filosofia ja eurooppalaisen ihmisyyden kriisi” (”Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie”).

Heideggerin tie fenomenologian kautta olemisen ajatteluun

Husserlin oppilaista kuuluisimmaksi, ja hänen rinnalleen toiseksi ”arkkifenomenologiksi”, nousi Martin Heidegger (1889–1976), ([ks. Heidegger, Martin](#)) joka toimi Husserlin assistenttina Freiburgissa 1. maailmansodan jälkeen ja peri tämän oppituolin vuonna 1928. Heideggerin tausta oli katolisessa teologiassa ja skolastiikassa, ja tätä kautta hän perehtyi pitkällisesti myös antiikin ajatteluun, erityisesti Aristoteleeseen. Syvällisen filosofian historian tuntemuksensa nojalla Heidegger esitti, ettei Husserlin fenomenologinen menetelmä suinkaan ollut mitään uutta ja ennenkuulumatonta, vaan se voidaan nähdä uutena yrityksenä elvyttää ajattelamisen konkreettinen motivaatio, joka perustasolla elävöittää koko klassista filosofiaa Platonista ja Aristoteleesta alkaen ja oli tuttu vielä Kantille ja Hegelille. Tämä eetos ilmenee sekä Husserlin tunnuslauseessa ”asioihin itseensä!” – vaatimuksessa, että filosofian on lähdettävä liikkeelle meille ilmenevästä ja meitä puhuttelevasta mielekkästä todellisuudesta – että myös ajatuksessa reduktiosta – vaatimuksessa, että filosofian edellytyksenä on lähtökohtainen etäisyydenotto totunnaiseen ja arkiseen tapaan tarkastella todellisuutta ja sen itsestäänselvyyksiin. Heidegger tähdentää toistuvasti, että olennaista Husserlin ajattelussa oli hänelle juuri menetelmä, ajattelun liike – ei oppi, joskin myös sellainen on hänen mukaansa Husserlilta löydettävissä. Nuoreen Heideggeriin teki vaikutuksen erityisesti *Logische Untersuchungen*, jota

hän pitää Husserlin tietyssä mielessä tuoreimpana fenomenologisena avauksena; *Ideen I* -teoksesta alkavan ”uuskantilaisen käänteeseen” myötä vahvistuu Husserlin ajattelun opillinen puoli, joka Heideggerin mukaan sitoutuu yhä voimakkaammin uuden ajan, erityisesti Descartesin ja Kantin, filosofiseen traditioon.

Heideggerin 1920-luvulla pitämät erittäin vaikutusvaltaiset fenomenologiset luennot huipentuvat Husserlille omistettuun teokseen *Oleminen ja aika* (*Sein und Zeit*, 1927), ([ks. Heidegger: ajattelu ja teokset](#)) jonka metodipykälässä Heidegger ilmoittaa tutkimuksensa menetelmäksi fenomenologian (SZ, 27–39; suom. 49–63). Tämän hän määrittelee hyvin yksinkertaisesti ja yleisesti sanan kreikkalaisten juurien fainomenon ja logos pohjalta: fenomenologinen ajattelun liike on legein ta fainomena, antaa käsitteellinen jäsennys, jonka kautta ilmenevä todellisuus voi tulla ilmi omimmassa itseannettuudessaan. Tämä on Heideggerille Husserlin fenomenologian kova ydin, jonka hän toteaa oman työnsä ennakkoehdoksi. Heideggerin luennoista välittyy kuitenkin kriittinen näkemys, jonka mukaan Husserl ei itse pysynyt uskollisena fenomenologiansa radikaaliudelle. Tulkittessaan työnsä ”transsendentaalisen idealismin” kautta Husserl sitoutuu Heideggerin mukaan kahteen traditiolta perittyyn lähtökohtaan, jotka itse jäävät vaille fenomenologista perustelua:

1) Uuden ajan kartesiolaista traditiota noudattaen Husserl ymmärtää alueen, johon ilmiöiden konstituutio eli todellistuminen ja siten niiden ilmeneminen sijoittuu, tietoisuudeksi tai täsmällisemmin ”subjektiivisuudeksi”. Descartesista alkaen filosofian lähtökohtana ja pohjatasona (lat. *subiectum*, ”pohjalle laskettu”) on ollut juuri ajattelun olemukseksi ymmärretty subjektiivisuus, joka on tarkkaan ottaen Descartesin lauseessa *cogito ergo sum* ilmituleva tietoisesta minä-subjektin epäilyksettömän varma tietoisuus omasta tietoisuudestaan. Tämä lähtökohta on kaikkein ”todellisin” ja ”tosin”, jos totuuden kriteeriksi asetetaan apodiktisuus, ehdoton varmuus, kuten Husserl *Ideen*-teoksesta alkaen näyttää tekevän. Toisin kuin Kantille, subjektiivisuus ei Husserlille ole äärellisen ihmisen subjektiutta vaan ”transsendentaalinen subjektiivisuus”, tietoisuuden absoluuttinen ja ylyksilöllinen, ajallisesti ääretön virta. Näin ollen Husserl voi väittää, että taso, jolle loppuun asti ajateltu reduktio meidät vie, on juuri transsendentaalinen subjektiivisuus, joka muodostaa kaiken todellistumisen ja ilmenemisen absoluuttisen pohjatason. Näin Husserlin voidaan väittää päätyvän lähelle saksalaisen idealismin, Fichten ja Hegelin positiota, jota Heidegger pitää uuden ajan subjektiifilosofian huipentumana.

2) Tämän lähtökohdan taustalta Heidegger löytää toisen, vielä perustavamman lähtökohdan, joka juontuu Platoniin ja Aristoteleeseen saakka. Tämä lähtökohta on pysyvän läsnäolon asettaminen eräänlaiseksi olevuuden, ilmenevyyden ja todellisuuden mittapuuksi ja kriteeriksi. Kaikkein todellisinta on se, mikä on kaikkein pysyvimmin – kaikkein yliajallisimmin – läsnä ihmisen ajattelulle ja tietoisuudelle, sen tavoitettavissa ja ajateltavissa. Tällaista on Platonille asioiden ideaalisten olemusten, ideoiden, oleminen, kun taas reaaliset, aikaan ja paikkaan sidotut konkreettiset oliot jäävät toissijaisien, vähemmän todellisen todellisuuden asemaan. Aristoteleelle kaikkein todellisinta todellisuutta on kaikkein ideaalisimman – kaikkein välttämättömimmän ja itseriittoisimman – olennon, Jumalan, oleminen; Descartesista alkaen tämän aseman saa subjektiivisuus ajattelevan minän absoluuttisen varmana tietoisuutena itsestään.

Jos kuitenkin otamme vakavasti Heideggerin jäsenyyksen fenomenologian olennaisesta periaatteesta – mahdollisimman suuri avoimuus ilmenevän omalle ilmenemiselle, sen itseannettuudelle –, tämä filosofian historian kehityskulku osoittautuu ongelmalliseksi. Absoluuttiseksi idealismiksi kehkeytyvä traditio johtaa nimittäin siihen, että ilmiöiden itseannettuus ylipäättään kyseenalaistuu: Nietzschele, jota Heidegger pitää subjektiifilosofian viimeisenä ajattelijana, ”todellisuus” on enää vain tahtovan subjektiivisuuden itselleen konstruoima tilapäinen perspektiivi, jonka tehtävänä on palvella ”elämää”, so. subjektiivisuuden itsetehostusta. Näin ollen iskulause ”asioihin itseensä” ei uudelleen ajateltuna enää johda meitä idealismiin, vaan koko länsimaisen tradition ja sitä hallitsevan kehityssuunnan kyseenalaistumiseen; reduktio muuttuu destruktioksi, traditiossa vakiintuneiden ajatuskulkujen purkavaksi läpikäynniksi. Heideggerin uudelleentulkitsamana Husserlin fenomenologian iskulause haastaa meidät ajattelemaan juuri tuota ilmenevän omaehtoista ilmenemistapahtumaa, todellisuuden todellistumista, annetun itseannettua itseään – yksinkertaisesti sanottuna olemista. Metafysiikan tradition johtavana kysymyksenä on ollut Aristoteleen esittämä kysymys olevasta olevana, olevan olevuudesta (kr. *úsia*), mutta tradition perustelematta jäänyt lähtökohta

pysyvässä läsnäolevuudessa on ohjannut sen yhä kauemmas itse olemisen tapahtuman ajattelemisesta sellaisenaan.

Husserlin fenomenologian vaatimus ”asioihin itseensä” ilmaisee siis Heideggerin mukaan syvällisen ja perimmäisen motivaation ja eetoksen, joka on tavalla tai toisella ohjannut ja elävöittänyt koko länsimaisen filosofian traditiota, mutta määrättyjen, vaille fenomenologista perustelua jääneiden lähtökohtiensa vuoksi traditio ei ole kyennyt olemaan tuolle vaatimukselle riittävän uskollinen. Historiallisessa valossa ymmärrettynä tuo vaatimus muodostuukin nykytilanteessa kutsuksi olemisen ajattelemiseen – sen ajattelemiseen, miten todellisuus itsestään lähtien ja oma-aloitteisesti avautuu ja antautuu ajattelulle, kuitenkin siten, että jokin ulottuvuus jää aina avautumatta ja siten ajattelun tavoittamattomiin, ”kätkeytyy”. Ilmiöiden näkeminen omimmassa läsnäolossaan ei lopulta enää riitä – on lisäksi nähtävä tuon läsnäolon ja ilmitulon perimmäinen äärellisyys ja suhteellisuus, sen olemuksellinen suhteutuminen ei-läsnäolon, ”ei-minkään” ulottuvuuteen.

Tämä oli Heideggerin fenomenologian perimmäinen tavoite, jota hänen ajattelunsa Olemisesta ja ajasta lähtien ajoi takaa yhä uusin tavoin, alati muuttuvaa ja yhä kauemmas perinteisistä käsitteistä ja muotoiluista ajautuvaa ilmaisumuotoa käyttäen. Tämän vuoksi Heidegger päätyi lopulta hylkäämään myös nimikkeen ”fenomenologia”. William J. Richardson antoi vuonna 1963 ilmestyneelle Heideggerin ajattelun kokonaisuutensa kuvaavan nimen *Heidegger: Through Phenomenology to Thought*. Heideggerin tie vei Husserlin fenomenologian kautta olemisen ajatteluun. Kuten hän kuitenkin loppuun asti tähdensi, tämä ei suinkaan tarkoittanut selän kääntämistä sille, mitä hän piti Husserlin avaaman fenomenologisen virtauksen syvällisimpänä ja radikaaleimpana haasteena. Päinvastoin, kuten Heidegger vielä vuonna 1963 totesi:

Fenomenologisen filosofian aika näyttää olevan ohi. [...] Mutta fenomenologia ei omimmillaan ole mikään suuntaus. Se on ajan mittaan muuntuva ja vain siten pysyvä ajattelun mahdollisuus vastata ajateltavan puhutteluun. Mikäli fenomenologia koetaan täten ja siitä pidetään kiinni tällaisena, voi ”fenomenologia” nimikkeenä kadota ja korvautua ajattelun aiheella, jonka ilmeisyys jää salaperäiseksi. (ZSD, 90; suom. 110–111, suomennosta muutettu.)

Kirjallisuus

Viitteet

Lyhenteet viittaavat Husserlin ja Heideggerin teoksiin (kirjallisuusluettelossa).

Aristoteles (1936), *Aristotle's Physics*. A revised text with introduction and commentary by W. D. Ross. Oxford University Press, Oxford.

– suom. Fysiikka. Suomentaneet Tuija Jatakari ja Kati Näätsaari, selitykset laatinut Juha Sihvola. (Teokset, 3.) Gaudeamus, Helsinki 1992.

Aristoteles (1956), *De anima*. Recognovit W. D. Ross. (Oxford Classical Texts.) Oxford University Press, Oxford.

– suom. Sielusta. Suomentanut Kati Näätsaari, selitykset laatinut Juha Sihvola. (Teokset, 5.) Gaudeamus, Helsinki 2006.

Farber, Marvin (toim.) (1940), *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Fink, Eugen (1976), ”Die Spätphilosophie Husserls in der Freiburger Zeit”, teoksessa *Nähe und Distanz: Phänomenologische Vorträge und Aufsätze*. Alber, Freiburg, 205–227.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1970), ”Über das Wesen der philosophischen Kritik überhaupt und ihr Verhältnis zum gegenwärtigen Zustand der Philosophie insbesondere” [1802]. Teoksessa *Jenaer Schriften 1802–1807*. (Theorie-Werkausgabe,

2.) Suhrkamp, Frankfurt, 171–187.

Husserl, Edmund (1940), ”Grundlegende Untersuchungen zum phänomenologischen Ursprung der Räumlichkeit der Natur” [1934]. Teoksessa Farber (toim.) 1940, 307–325.

Edmund Husserlin teoksia lyhenteineen ja suomennoksineen

Hua XII: Philosophie der Arithmetik: Logische und psychologische Untersuchungen, Erster Band [tutkielma 1891]. (Husserliana, 12.) Nijhoff, Den Haag 1970.

Hua XVIII: Logische Untersuchungen, Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik [tutkielma 1900]. (Husserliana, 18.) Nijhoff, Den Haag 1975.

Hua XIX/1: Logische Untersuchungen, Zweiter Band, 1.Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis [tutkielma 1901]. (Husserliana, 19/1.) Nijhoff, Den Haag 1984.

Hua XIX/2: Logische Untersuchungen, Zweiter Band, 2.Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis [tutkielma 1901]. (Husserliana, 19/2.) Nijhoff, Den Haag 1984.

Hua II: Die Idee der Phänomenologie: Fünf Vorlesungen [luentoja 1907]. (Husserliana, 2.) Nijhoff, Den Haag 1950.

– suom. Fenomenologian idea: Viisi luentoja. Suomentaneet Juha Himanka, Janita Hämäläinen ja Hannu Sivenius. Loki-kirjat, Helsinki 1995.

Hua XXV: Aufsätze und Vorträge (1911–1921) [kirjoituksia ja esitelmää]. (Husserliana, 25.) Nijhoff, Dordrecht 1987.

”Philosophie als strenge Wissenschaft” [kirjoitus 1911], 3–62.

Hua III/1: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie [tutkielma 1913]. (Husserliana, 3/1.) Nijhoff, Den Haag 1976.

Hua XXVII: Aufsätze und Vorträge (1922–1937). (Husserliana, 27.) Kluwer, Den Haag 1988.

”Die Methode der Wesensforschung” [kirjoitus 1924], 13–20.

– suom. ”Olemustutkimuksen menetelmä”. Suomentanut Joonas Taipale. Teoksessa Edmund Husserl, Uudistuminen ja ihmisyyys: Luentoja ja esseitä. Toimittanut Sara Heinämaa. (Paradeigma.) Tutkijaliitto, Helsinki 2006, 37–49.

”Erneuerung als individualethisches Problem” [kirjoitus 1924], 20–43.

– suom. ”Uudistuminen yksilöeettisenä kysymyksenä”. Suomentanut Simo Pulkkinen. Teoksessa Edmund Husserl, Uudistuminen ja ihmisyyys: Luentoja ja esseitä. Toimittanut Sara Heinämaa. (Paradeigma.) Tutkijaliitto, Helsinki 2006, 71–110.

Hua X: Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917) [luentoja ja muistiinpanoja 1893–1917, julkaistu 1928].

(Husserliana, 10.) Nijhoff, Den Haag 1966.

Hua XVII: Formale und transzendente Logik: Versuch einer Kritik der logischen Vernunft [tutkielma 1929]. (Husserliana, 17.)

Nijhoff, Den Haag 1974.

Hua I: Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge [luentoja 1929]. (Husserliana, 1.) Nijhoff, Den Haag 1963.

Alkuperäinen ranskankielinen laitos: Méditations cartésiennes: Introduction à la phénoménologie. Traduit par Gabrielle Pfeiffer et Emmanuel Levinas. Paris 1931.

Hua VI: Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie [tutkielma 1936]. (Husserliana, 6.) Nijhoff, Den Haag 1954.

”Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie” [puhe 1935], 314–348.

– suom.: ”Filosofia ja eurooppalaisen ihmisyiden kriisi”. Suomentanut Timo Miettinen. Teoksessa Edmund Husserl, Uudistuminen ja ihmisyyden: Luentoja ja esseitä. Toimittanut Sara Heinämaa. (Paradeigma.) Tutkijaliitto, Helsinki 2006, 129–176.

EU: Erfahrung und Urteil: Untersuchungen zur Genealogie der Logik [tutkielma, ilmestyi 1939]. Meiner, Hamburg 1972.

Hua IV: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Zweites Buch: Phänomenologischen Untersuchungen zur Konstitution [tutkielma]. (Husserliana, 4.) Nijhoff, Den Haag 1952.

Hua V: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Drittes Buch: Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften [tutkielma]. (Husserliana, 5.) Nijhoff, Den Haag 1952.

Martin Heideggerin teoksia lyhenteineen ja suomennoksineen

GA 60: Phänomenologie des religiösen Lebens [luentoja 1920–1921]. (Gesamtausgabe, 60.) Klostermann, Frankfurt am Main 1995.

GA 17: Einführung in die phänomenologische Forschung [luentoja 1923–1924]. (Gesamtausgabe, 17.) Klostermann, Frankfurt am Main 1994.

GA 20: Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs [luentoja 1925]. (Gesamtausgabe, 20.) Klostermann, Frankfurt am Main 1979.

SZ: Sein und Zeit [tutkielma 1927]. 18. Auflage. Niemeyer, Tübingen, 2001.

– suom. Oleminen ja aika. Suomentanut Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000.

– I osan 1. pääjakson 4. luku suom. ”Maailmassa-oleminen kanssa- ja itseolemisena: ’Keskiverto ihminen’”. Suomentanut Eero Tarasti. Synteesi 5 (2–3), 1986, 19–34.

GA 24: Die Grundprobleme der Phänomenologie [luentoja 1927]. (Gesamtausgabe, 24.) Klostermann, Frankfurt am Main 1975.

ZSD: Zur Sache des Denkens [kokoelma 1969]. 4. Auflage. Niemeyer, Tübingen 2000.

”Mein Weg in die Phänomenologie” [kirjoitus 1963], 81–90.

– suom. ”Tieni fenomenologiaan”. Suomentanut Arto Haapala. Synteesi 5 (2–3), 1986, 107–111.

Muita fenomenologian klassikotekstejä suomennoksineen

de Beauvoir, Simone (1949), *Le deuxième sexe*. Gallimard, Paris.

– lyhentäen suom. Toinen sukupuoli. Suomentanut Annikki Suni. Kirjayhtymä, Helsinki 1980. 2. painos 1981. 3. painos 1999.

Casey, Edward S. (1979), *Imagining: A Phenomenological Study*. Indiana University Press, Bloomington, IN.

Casey, Edward S. (1987), *Remembering: A Phenomenological Study*. (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.) Indiana University Press, Bloomington, IN.

Casey, Edward S. (1993), *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place-World*. (Studies in Continental Thought.) Indiana University Press, Bloomington, IN.

Casey, Edward S. (1997), *The Fate of Place: A Philosophical History*. University of California Press, Berkeley, CA.

Derrida, Jacques (1962), "Introduction". Teoksessa Edmund Husserl, *L'Origine de la géométrie*. Traduit et introduit par Jacques Derrida. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Derrida, Jacques (1967), *De la grammatologie*. (Critique.) Minuit, Paris.

"...Ce dangereux supplément..." 203–234.

– suom. "Vaarallinen täydennys". Suomentanut Tiina Arppe. Teoksessa Platonin apteekki ja muita kirjoituksia. Toimittaneet Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 27–57, 318–323.

Derrida, Jacques (1967), *L'écriture et la différence*. Seuil, Paris.

"Freud et la scène de l'écriture" [1966], 293–340.

– suom. "Freud ja kirjoituksen näyttämö". Suomentanut Merja Hintsa. Teoksessa Platonin apteekki ja muita kirjoituksia. Toimittaneet Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 58–101, 323–326.

"La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines" [1966], 409–428.

– suom. "Rakenne, merkki ja leikki ihmistieteiden diskurssissa". Suomentanut Ismo Nikander. niin & näin 1/1997, 37–44.

Derrida, Jacques (1967), *La voix et le phénomène: Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Derrida, Jacques (1972), *La dissemination*. Seuil, Paris.

"La pharmacie de Platon" [1968], 69–198.

– suom. "Platonin apteekki". Suomentanut Tiina Arppe. Teoksessa Platonin apteekki ja muita kirjoituksia. Toimittaneet Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 102–208, 327–341.

Derrida, Jacques (1972), *Marges de la philosophie*. (Critique.) Minuit, Paris.

"La différance" [1968], 1–29.

– suom. "La différance". Suomentanut Hannu Sivenius. *Synteesi* 4 (3), 1985, 14–31. Myös "Différance". Suomentanut Hannu Sivenius. Teoksessa Platonin apteekki ja muita kirjoituksia. Toimittaneet Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 246–273, 350–352.

"Ousia et grammè: Une note sur une note de Sein und Zeit" [1968], 31–78.

– suom. "Ūsia ja grammē: Huomatus Olemisen ja ajan alaviitteeseen". Suomentaneet Teemu Ikonen, Miika Luoto ja Janne Porttikivi. Teoksessa Platonin apteekki ja muita kirjoituksia. Toimittaneet Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 209–245, 342–349.

"Signature événement contexte" [1971], 365–393.

– suom. "Allekirjoitus tapahtuma konteksti". Suomentanut Antti Kauppinen. Teoksessa Platonin apteekki ja muita kirjoituksia. Toimittaneet Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 274–300, 352–353.

Derrida, Jacques (1972), *Positions: Entretien avec Henri Ronse, Julia Kristeva, Jean-Louis Houdebine, Guy Scarpetta*. (Critique.) Minuit, Paris.

– suom. *Positioita: Keskusteluja Henri Ronsen, Julia Kristevan, Jean-Louis Houdebinen ja Guy Scarpettan kanssa*. Suomentanut Outi Pasanen. Gaudeamus, Helsinki 1988.

- Derrida, Jacques (1990), *Le problème de la genèse dans la philosophie de Husserl [1954]*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.
- Dufrenne, Mikel (1953), *Phénoménologie de l'expérience esthétique, 1–2*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.
- Fink, Eugen (1933), "Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik." *Kant-Studien* 38 (3–4), 319–383.
- Fink, Eugen (1976), *Nähe und Distanz: Phänomenologische Vorträge und Aufsätze*. Alber, Freiburg.
- Fink, Eugen (1979), *Grundphänomene des menschlichen Daseins [1955]*. Alber, Freiburg.
- Fink, Eugen (1966), *Studien zur Phänomenologie 1930–1939*. (Phaenomenologica, 21.) Nijhoff, Den Haag.
- Fink, Eugen (1988), *VI. cartesianische Meditation, Teil 1: Die Idee einer transzendentalen Methodenlehre [1932–1934]*. (Husserliana Dokumente, II/1.) Kluwer, Dordrecht.
- Fink, Eugen (1988), *VI. cartesianische Meditation, Teil 2: Ergänzungsband [1930–1933]*. (Husserliana Dokumente, II/2.) Kluwer, Dordrecht.
- Gadamer, Hans-Georg (1986), *Wahrheit und Methode [1960]*. (Gesammelte Werke, 1.) Mohr, Tübingen.
- Gadamer, Hans-Georg (1986), *Hermeneutik II*. (Gesammelte Werke, 2.) Mohr, Tübingen.
- "Wahrheit in den Geisteswissenschaften" [1953], 37–43.
– suom. "Totuus hengentieteissä". Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 3–11.
- "Was ist Wahrheit?" [1957], 44–56.
– suom. "Mitä on totuus?". Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 12–28.
- "Vom Zirkel des Verstehens" [1959], 57–65.
– suom. "Ymmärtämisen kehästä". Suomentanut Ismo Nikander. *niin & näin* 3/2002, 66–69. Myös teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 29–39.
- "Klassische und philosophische Hermeneutik" [1968], 92–117.
– suom. "Klassinen ja filosofinen hermeneutiikka". Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 40–76.
- "Mensch und Sprache" [1966], 146–154.
– suom. "Ihminen ja kieli". Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 79–89.
- "Sprache und Verstehen" [1970], 184–198.
– suom. "Kieli ja ymmärtäminen". Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 90–109.
- "Die Universalität des hermeneutischen Problems" [1966], 219–231.
– suom. "Hermeneuttisen ongelman universaalisuus". Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 110–125.

”Hermeneutik als theoretische und praktische Aufgabe” [1978], 301–318.

– suom. ”Hermeneutiikka teoreettisena ja käytännöllisenä tehtävänä”. Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 129–151.

”Text und Intepretation” [1983], 330–360.

– suom. ”Teksti ja tulkinta”. Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 207–248.

”Destruktion und Dekonstruktion” [1985], 361–372.

– suom. ”Destruktio ja dekonstruktio”. Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 249–265.

”Vorwort zur 2. Auflage” [1965], 437–448.

– suom. ”Esipuhe Wahrheit und Methoden toiseen painokseen”. Suomentanut Kimmo Jylhämö. *niin & näin* 3/2002, 86–90. Myös teoksessa Tontti, Jarkko (toim.), *Tulkinnasta toiseen: Esseitä hermeneutiikasta*. Vastapaino, Tampere 2005, 122–135.

Gadamer, Hans-Georg (1987), *Neuere Philosophie, 1: Hegel, Husserl, Heidegger*. (Gesammelte Werke, 3.) Mohr, Tübingen.

Gadamer, Hans-Georg (1987), *Neuere Philosophie, 2: Probleme, Gestalten*. (Gesammelte Werke, 4.) Mohr, Tübingen.

”Lob der Theorie” [1980], 37–51.

– suom. ”Teorian ylistys”. Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 152–172.

”Die Begriffsgeschichte und die Sprache der Philosophie” [1971], 78–94.

– suom. ”Käsitehistoria ja filosofian kieli”. Suomentanut Jarkko S. Tuusvuori. *niin & näin* 2/1996, 6–13.

”Theorie, Technik, Praxis” [1972], 243–266.

– suom. ”Teoria, tekniikka, käytäntö.” Teoksessa Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 173–203.

Held, Klaus (1966), *Lebendige Gegenwart: Die Frage nach der Seinsweise des transzendentalen Ich bei Edmund Husserl, entwickelt am Leitfaden der Zeitproblematik*. (Phaenomenologica, 23.) Nijhoff, Den Haag.

Held, Klaus (1969), *Heraklit, Parmenides und der Anfang von Philosophie und Wissenschaft: Eine phänomenologische Besinnung*. De Gruyter, Berlin.

Henry, Michel (1963), *L'essence de la manifestation*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Held, Klaus (2008), ”Fysis ja syntymä – fenomenologinen näkemys luonnon kokemuksesta”. Suomentanut Sara Heinämaa. *Ajatus*, vol. 65.

Henry, Michel (1965), *Philosophie et phénoménologie du corps: Essai sur l'ontologie biranienne*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Henry, Michel (1990), *Phénoménologie matérielle*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Henry, Michel (1996), *C'est moi la vérité: Pour une philosophie du christianisme*. Seuil, Paris.

Henry, Michel (2000), *Incarnation: Une philosophie de la chair*. Seuil, Paris.

Ingarden, Roman (1931), *Das literarische Kunstwerk: Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und*

Literaturwissenschaft. Niemeyer, Halle.

Ingarden, Roman (1964–1974), *Der Streit um die Existenz der Welt*, 1–3 [Spór o istnienie Świata, 1–2, 1947–1948]. Niemeyer, Tübingen.

Levinas, Emmanuel (1930), *La théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*. (Bibliothèque d'histoire de la philosophie.) Alcan, Paris.

Levinas, Emmanuel (1949), *Découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*. Vrin, Paris.

Levinas, Emmanuel (1961), *Totalité et infini: Essai sur l'extériorité*. (Phaenomenologica, 8.) Nijhoff, Den Haag.

Levinas, Emmanuel (1963), "La trace de l'autre". *Tijdschrift voor Filosofie* 25 (3), 605–623.

– suom. "Toisen jälki". Suomentanut Outi Pasanen. *Teoksessa Etiikka ja äärettömyys: Keskusteluja Philippe Nemon kanssa & Toisen jälki*. (Eurooppalaisia ajattelijoita.) Gaudeamus, Helsinki 1996, 97–121.

Levinas, Emmanuel (1974), *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. (Phaenomenologica, 54.) Nijhoff, Den Haag.

Levinas, Emmanuel (1982), *Éthique et infini: Dialogues avec Philippe Nemo*. (L'espace intérieur, 26.) Fayard, Paris.

– suom. "Etiikka ja äärettömyys: Keskusteluja Philippe Nemon kanssa". Suomentanut Antti Pönni. *Teoksessa Etiikka ja äärettömyys: Keskusteluja Philippe Nemon kanssa & Toisen jälki*. (Eurooppalaisia ajattelijoita.) Gaudeamus, Helsinki 1996, 33–96.

Marion, Jean-Luc (1991), *Dieu sans l'être*. (Quadrige, 129.) Presses Universitaires de France, Paris.

Marion, Jean-Luc (1997), *Étant donné: Essai d'une phénoménologie de la donation*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Marion, Jean-Luc (2001), *De surcroît: Études sur les phénomènes saturés*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.

Merleau-Ponty, Maurice (1945), *Phénoménologie de la perception*. Gallimard, Paris.

– osa suom. "Esipuhe Havainnon fenomenologiaan". Suomentanut Antti Kauppinen. *Tiede ja edistys* 25 (3), 2000, 170–182.

Merleau-Ponty, Maurice (1948), *Sens et non-sens*. (Pensées.) Nagel, Paris.

"Le doute de Cézanne" [1943], 15–44.

– suom. "Cézannen epäily". Suomentanut Irmeli Hautamäki. *Taide* 1/1993, 33–44.

Merleau-Ponty, Maurice (1955), *Les aventures de la dialectique*. Gallimard, Paris.

Merleau-Ponty, Maurice (1960), *Signes*. Gallimard, Paris.

Merleau-Ponty, Maurice (1964), *L'œil et l'esprit*. Gallimard, Paris.

– suom. *Silmä ja mieli*. Suomentanut Kimmo Pasanen. *Taide*, Helsinki, 1993. 2. painos 2006.

Merleau-Ponty, Maurice (1964), *Le visible et l'invisible: Suivi de Notes de Travail*. Gallimard, Paris.

Merleau-Ponty, Maurice (1969), *La prose du monde*. Gallimard, Paris.

Patočka, Jan (1988), *Ketzerische Essays zur Philosophie der Geschichte und ergänzende Schriften [1934–1975]*. (Ausgewählte Schriften, 2.) Klett-Cotta, Stuttgart.

Patočka, Jan (1990), *Die natürliche Welt als philosophisches Problem: Phänomenologische Schriften, 1 [1936–1976]*. (Ausgewählte Schriften, 3.) Klett-Cotta, Stuttgart.

Patočka, Jan (1991), *Die Bewegung der menschlichen Existenz: Phänomenologische Schriften, 2 [1936–1972]*. (Ausgewählte Schriften, 4.) Klett-Cotta, Stuttgart.

Richir, Marc (1987), *Phénomènes, temps et êtres: Ontologie et phénoménologie*. (Krisis.) Millon, Grenoble.

Richir, Marc (1992), *Méditations phénoménologiques: Phénoménologie et phénoménologie du langage*. (Krisis.) Millon, Grenoble.

Richir, Marc (1993), *Phénoménologie et institution symbolique*. (Krisis.) Millon, Grenoble.

Richir, Marc (1996), *L'expérience du penser: Phénoménologie, philosophie, mythologie*. (Krisis.) Millon, Grenoble.

Richir, Marc (2000), *Phénoménologie en esquisses*. (Krisis.) Millon, Grenoble.

Ricœur, Paul (1955), *Histoire et vérité*. Seuil, Paris.

Ricœur, Paul (1975), *La métaphore vive*. (L'ordre philosophique.) Seuil, Paris.

Ricœur, Paul (1976), *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Texas Christian University Press, Fort Worth, TX.

– suom. Tulkinnan teoria: Diskurssi ja merkityksen lisä. Suomentanut Heikki Kujansivu. (Paradeigma.) Tutkijaliitto, Helsinki 2000.

Ricœur, Paul (1983–1985), *Temps et récit, 1–3*. (L'ordre philosophique.) Seuil, Paris.

Ricœur, Paul (1986), *À l'école de la phénoménologie*. (Bibliothèque de l'histoire de la philosophie.) Vrin, Paris.

Ricœur, Paul (2003), *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. (Points, essais.) Seuil, Paris.

Sartre, Jean-Paul (1936), *L'imagination: Étude critique*. (Nouvelle encyclopédie philosophique, 10.) Alcan, Paris.

Sartre, Jean-Paul (1936–1937), "La transcendance de l'ego: Esquisse d'une description phénoménologique". *Recherches philosophiques* 6, 1936–1937, 85–123.

– suom. Minän ulkoisuus: Fenomenologisen kuvauksen hahmotelma. Suomentanut Antti Kauppinen. (Paradeigma.) Tutkijaliitto, Helsinki 2004.

Sartre, Jean-Paul (1940), *L'imaginaire: Psychologie phénoménologique de l'imagination*. Gallimard, Paris.

– osa suom. "Merkki ja muotokuva". Suomentanut Eero Tarasti. *Synteesi* 12 (4), 1993, 1–3.

Sartre, Jean-Paul (1943), *L'être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique*. Gallimard, Paris.

Scheler, Max (1954), *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus [1913–1916]*. (Gesammelte Werke, 2.) Francke, Bern.

Scheler, Max (1973), *Wesen und Formen der Sympathie [1923]*. (Gesammelte Werke, 7.) Francke, Bern.

– osa suom. ”Rakkaus ja viha: Rakkauden ja vihan fenomenologiasta”. Suomentanut Ulla Solasaari. *niin & näin* 1/2005, 57–63.

Scheler, Max (1976), *Philosophische Weltanschauung [1929]*. (Gesammelte Werke, 9), Francke, Bern.

Schütz, Alfred (1932), *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Springer, Wien.

– suom. *Sosiaalisen maailman merkitykseks rakentuminen: Johdatus ymmärtävään sosiologiaan*. Suomentanut Veikko Pietilä, esipuhe Tapio Aittola. Vastapaino, Tampere, 2006.

Schütz, Alfred (1967), *Collected Papers, Vol. 1: The Problem of Social Reality*. (Phaenomenologica, 11.) Nijhoff, Den Haag.

Schütz, Alfred (1971), *Collected Papers, Vol. 2: Studies in Social Theory*. (Phaenomenologica, 15.) Nijhoff, Den Haag.

Schütz, Alfred (1975), *Collected Papers, Vol. 3: Studies in Phenomenological Philosophy*. (Phaenomenologica, 22.) Nijhoff, Den Haag.

Schütz, Alfred & Luckmann, Thomas (1975), *Strukturen der Lebenswelt*. Luchterhand, Neuwied.

Stein, Edith (1917), *Zum Problem der Einfühlung*. Buchdruckerei des Waisenhauses, Halle.

Stein, Edith (1922), ”Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften: I. Psychische Kausalität, II. Individuum und Gemeinschaft”. *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung* 5, 1922, 1–284.

Trân, Duc Thao (1951), *Phénoménologie et matérialisme dialectique*. Minh Tân, Paris.

Husserlilaisen fenomenologian yleisesityksiä ja kommentaareja

Aguirre, Antonio (1982), *Die Phänomenologie Husserls im Licht ihrer gegenwärtigen Interpretation und Kritik*. (Erträge der Forschung, 175.) Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

Barbaras, Renaud (2004), *Introduction à la philosophie de Husserl*. (Philosophie.) Transparence, Chatou.

Bernet, Rudolf & Kern, Iso & Marbach, Eduard (1989), *Edmund Husserl: Darstellung seines Denkens*. Meiner, Hamburg. 2., verbesserte Auflage 1996.

Cairns, Dorion (1976), *Conversations with Husserl and Fink*. (Phaenomenologica, 66.) Nijhoff, Den Haag.

Carr, David (1987), *Interpreting Husserl: Critical and Comparative Studies*. (Phaenomenologica, 106.) Nijhoff, Dordrecht.

Cobb-Stevens, Richard (1990), *Husserl and Analytic Philosophy*. (Phaenomenologica, 116). Kluwer, Dordrecht.

- Courtine, Jean-François (toim.) (1996), *Phénoménologie et logique*. Presses de l'École Normale Supérieure, Paris.
- Crowell, Steven Galt (2001), *Husserl, Heidegger, and the Space of Meaning: Paths toward Transcendental Phenomenology*. (Northwestern University Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.) Northwestern University Press, Evanston, IL.
- Dastur, Françoise (1999), *Husserl, des mathématiques à l'histoire*. (Philosophies, 60.) Presses Universitaires de France, Paris.
- Dastur, Françoise (2004), *La phénoménologie en questions: Langage, altérité, temporalité, finitude*. Vrin, Paris.
- Depraz, Nathalie (1995), *Transcendance et incarnation: Le statut de l'intersubjectivité comme altérité à soi chez Husserl*. (Bibliothèque d'histoire de la philosophie.) Vrin, Paris.
- Depraz, Natalie (1999), *Husserl*. (Synthèse, 102.) Colin, Paris.
- De Waelhens, Alphonse (1953), *Phénoménologie et vérité: Essai sur l'évolution de l'idée de vérité chez Husserl et Heidegger*. (Épiméthée.) Presses Universitaires de France, Paris.
- Escoubas, Éliane (toim.) (1989), *Husserl*. (Krisis.) Millon, Grenoble.
- Dreyfus, Hubert L. (toim.) (1982), *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*. (Bradford Books.) MIT Press, Cambridge, MA.
- Edie, James M. (1987), *Edmund Husserl's Phenomenology: A Critical Commentary*. (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.) Indiana University Press, Bloomington, IN.
- Elveton, R. O. (toim.) (2000), *The Phenomenology of Husserl: Selected Critical Readings*. 2nd ed. (Classics in Phenomenology, 1.) Noesis Press, Seattle, WA.
- Farber, Marvin (toim.) (1940), *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Fink, Eugen (toim.) (1969), *Phänomenologie – lebendig oder tot? Zum 30. Todesjahr Edmund Husserls*. (Veröffentlichungen der Katholischen Akademie der Erzdiözese Freiburg, 18.) Badenia, Karlsruhe.
- Franck, Didier (1993), *Chair et corps: Sur la phénoménologie de Husserl*. (Arguments.) Minuit, Paris.
- Herrmann, Friedrich-Wilhelm von (1981), *Der Begriff der Phänomenologie bei Heidegger und Husserl*. (Wissenschaft und Gegenwart, Geisteswissenschaftliche Reihe, 63.) Klostermann, Frankfurt am Main.
- osa suom. "Fenomenologian käsité Heideggerilla ja Husserlilla". Suomentanut Miika Luoto. Teoksessa Haapala, Arto (toim.), *Heidegger: Ristiriitojen filosofi*. Gaudeamus, Helsinki 1998, 105–135, 273–275.
- Hüni, Heinrich (toim.) (2002), *Die erscheinende Welt: Festschrift für Klaus Held*. (Philosophische Schriften, 49.) Duncker & Humblot, Berlin.
- Ihde, Don (1975), *Dialogues in Phenomenology*. (Selected Studies in Phenomenology and Existential Philosophy, 5.) Nijhoff, Den Haag.

Ihde, Don (1986), *Consequences of Phenomenology*. State University of New York Press, Albany, NY.

Ihde, Don (1995), *Postphenomenology: Essays in the Postmodern Context*. (Northwestern University Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.) Northwestern University Press, Evanston, IL.

Kern, Iso (1964), *Husserl und Kant: Eine Untersuchung über Husserls Verhältnis zu Kant und zum Neukantianismus*. (Phaenomenologica, 16.) Nijhoff, Den Haag.

Kockelmans, Joseph J. (1994), *Edmund Husserl's Phenomenology*. (Purdue University Series in the History of Philosophy.) Purdue University Press, West Lafayette, IN.

Kusch, Martin (1989), *Language as Calculus vs. Language as Universal Medium: A Study in Husserl, Heidegger and Gadamer*. (Synthese Library, 207.) Kluwer, Dordrecht.

Landgrebe, Ludwig (1963), *Der Weg der Phänomenologie: Das Problem einer ursprünglichen Erfahrung*. Mohn, Gütersloh.

Landgrebe, Ludwig (1982), *Faktizität und Individuation: Studien zu den Grundfragen der Phänomenologie*. Meiner, Hamburg.

Marx, Werner (1987), *Die Phänomenologie Edmund Husserls*. (Uni-Taschenbücher, 1434.) Fink, München.

Mensch, James R. (1981), *The Question of Being in Husserl's Logical Investigations*. (Phaenomenologica, 81.) Nijhoff, Den Haag.

Mertens, Karl (1996), *Zwischen Letztbegründung und Skepsis: Kritische Untersuchungen zum Selbstverständnis der transzendentalen Phänomenologie Edmund Husserls*. Alber, Freiburg.

Miller, J. Philip (1982), *Numbers in Presence and Absence: A Study of Husserl's Philosophy of Mathematics*. (Phaenomenologica, 90.) Nijhoff, Den Haag.

Mohanty, Jitendra Nath (1989), *Transcendental Phenomenology: An Analytic Account*. Blackwell, Oxford.

Moran, Dermot (2000), *Introduction to Phenomenology*. Routledge, London.

Sepp, Hans Rainer (toim.) (1988), *Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung: Zeugnisse in Text und Bild*. Alber, Freiburg.

Seron, Denis (2001), *Introduction à la méthode phénoménologique*. (Le point philosophique.) De Boeck Université, Bruxelles.

Smith, Barry & Smith, David Woodruff (toim.) (1995), *The Cambridge Companion to Husserl*. (Cambridge Companions.) Cambridge University Press, Cambridge.

Smith, David Woodruff & McIntyre, Ronald (1982), *Husserl and Intentionality: A Study of Mind, Meaning, and Language*. (Synthese Library, 154.) Reidel, Dordrecht.

Sokolowski, Robert (1964), *The Formation of Husserl's Concept of Constitution*. (Phaenomenologica, 18.) Nijhoff, Den Haag.

Sokolowski, Robert (toim.) (1988), *Edmund Husserl and the Phenomenological Tradition: Essays in Phenomenology*. (Studies in

Philosophy and the History of Philosophy, 18.) Catholic University of America Press, Washington, DC.

Sokolowski, Robert (2000), Introduction to Phenomenology. Cambridge University Press, Cambridge.

Souche-Dagues, Denise (1972), Le développement de l'intentionnalité dans la phénoménologie Husserlienne. (Phaenomenologica, 52.) Nijhoff, Den Haag.

Spiegelberg, Herbert (1960), The Phenomenological Movement: A Historical Introduction, 1–2. (Phaenomenologica, 5–6.) Nijhoff, Den Haag.

Ströker, Elisabeth (toim.) (1979), Lebenswelt und Wissenschaft in der Philosophie Edmund Husserls. Klostermann, Frankfurt am Main.

Ströker, Elisabeth (1987), Husserls transzendente Phänomenologie. Klostermann, Frankfurt am Main.

Ströker, Elisabeth (1992), Husserls Werk: Zur Ausgabe der Gesammelten Schriften. (Edmund Husserl, Gesammelte Schriften.) Meiner, Hamburg.

Szilasi, Wilhelm (1959), Einführung in die Phänomenologie Edmund Husserls. Niemeyer, Tübingen.

Tugendhat, Ernst (1967), Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger. De Gruyter, Berlin.

Waldenfels, Bernhard (1992), Einführung in die Phänomenologie. (Uni-Taschenbücher, 1688.) Fink, München.

Waldenfels, Bernhard (2004), ”Itseyden ja toiseuden ruumiillinen kokemus”. Suomentaneet Joonas Taipale ja Sara Heinämaa. Ajatus, vol. 61, 144–166.

Welton, Donn (1983), The Origins of Meaning: A Critical Study of the Thresholds of Husserlian Phenomenology. (Phaenomenologica, 88.) Nijhoff, Den Haag.

Welton, Donn (2000), The Other Husserl: The Horizons of Transcendental Phenomenology. (Studies in Continental Thought.) Indiana University Press, Bloomington, IN.

Welton, Donn (toim.) (2003), The New Husserl: A Critical Reader. (Studies in Continental Thought.) Indiana University Press, Bloomington, IN.

Zahavi, Dan (1992), Intentionalität und Konstitution: Eine Einführung in Husserls Logische Untersuchungen. Museum Tusulanum, København.

Zahavi, Dan (1996), Husserl und die transzendente Intersubjektivität: Eine Antwort auf die sprachpragmatische Kritik. (Phaenomenologica, 135.) Kluwer, Dordrecht.

Zahavi, Dan (1999), Self-awareness and Alterity: A Phenomenological Investigation. (Northwestern University Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.) Northwestern University Press, Evanston, IL.

Zahavi, Dan (2003), Husserl's Phenomenology. (Cultural Memory in the Present.) Stanford University Press, Stanford, CA.

Zahavi, Dan (2004), "Aika ja tietoisuus Bernau-käsikirjoituksissa". Suomentaneet Joonas Taipale ja Sara Heinämaa. *Ajatus*, vol. 61, 113–143.

Zahavi, Dan (2008), "Fenomenologia ja kognitiotiede – mahdollisuudet ja vaarat". Suomentaneet Iina Koskinen ja Sara Heinämaa. *Ajatus*, vol. 65.

Kotimaista fenomenologiakirjallisuutta

Arho, Anneli (2004), *Tiellä teokseen: Fenomenologinen tutkimus muusikon ja musiikin suhteesta länsimaisessa taidemusiikkikulttuurissa*. (Studia musica, 21.) Sibelius-Akatemia, Helsinki.

Backman, Jussi (2005), *Omaisuus ja elämä: Heidegger ja Aristoteles kreikkalaisen ontologian rajalla*. (23^o45: niin & näin -lehden filosofinen julkaisusarja, 15.) Eurooppalaisen filosofian seura, Tampere.

Haapala, Arto & Lehtinen, Markku (toim.) (2000), *Elämys, taide, totuus: Kirjoituksia fenomenologisesta estetiikasta*. Yliopistopaino, Helsinki.

Haaparanta, Leila & Heinämaa, Sara (toim.) (1995), *Mind and Cognition: Philosophical Perspectives on Cognitive Science and Artificial Intelligence*. (Acta philosophica Fennica, 58.) Philosophical Society of Finland, Helsinki.

Heinämaa, Sara (1996), *Ele, tyyli ja sukupuoli: Merleau-Pontyn ja de Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*. Gaudeamus, Helsinki.

Heinämaa, Sara (2000), *Ihmetys ja rakkaus: Esseitä ruumiin ja sukupuolen fenomenologiasta*. Nemo, Helsinki.

Heinämaa, Sara (2002), "From decisions to passions: Merleau-Ponty's interpretation of Husserl's reduction", teoksessa Ted Toadvine ja Lester Embree (toim.): *Merleau-Ponty's Reading of Husserl*. Kluwer, Dordrecht, Boston, London.

Heinämaa, Sara (2003) *Toward a Phenomenology of Sexual Difference: Husserl, Merleau-Ponty, Beauvoir*, Lanham, Boulder. Rowman & Littlefield. New York, Oxford.

Heinämaa, Sara (2004), "Sielusta, ruumiista ja hengen elämästä: Husserlin (ennakko)vastaus Heideggerin huomautuksiin", *Ajatus*, Helsinki.

Heinämaa, Sara (2006), "Ankarasta tieteestä uudistumisen etiikkaan", teoksessa Edmund Husserl: *Uudistuminen ja Ihmissyys*, toim. Sara Heinämaa. Tutkijaliitto, Helsinki.

Heinämaa, Sara (2007), "Selfhood, consciousness, and embodiment: A Husserlian approach", teoksessa Sara Heinämaa, Pauliina Remes ja Vili Lähteenmäki (toim.): *Consciousness: From Perception to Reflection in the History of Philosophy*. Springer

Held, Klaus (2008) "Fysis ja syntymä – fenomenologinen näkemys luonnon kokemuksesta", suom. Sara Heinämaa, Ajatus.

Himanka, Juha (2000), Phenomenology and Reduction. (Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja, 1/2000.) University of Helsinki, Department of Philosophy, Helsinki.

Himanka, Juha (2002), Se ei sittenkään pyöri: Johdatus mannermaiseen filosofiaan. Tammi, Helsinki.

Husserl, Edmund (1995), Fenomenologian idea: Viisi luentoa. Suomentaneet Juha Himanka, Janita Hämäläinen ja Hannu Sivenius, johdannon ja esipuheen kirjoittanut Juha Himanka. Loki-kirjat, Helsinki.

Husserl, Edmund (2006), Uudistuminen ja ihmisyys: Luentoja ja esseitä. Suomentaneet ja johdannot kirjoittaneet Timo Miettinen, Simo Pulkkinen ja Joonas Taipale, toimittanut Sara Heinämaa. Gaudeamus, Helsinki.

Miettinen, Timo, Pulkkinen, Simo & Taipale, Joonas (toim.) (2010), Fenomenologian ydinkysymyksiä. Gaudeamus, Helsinki.

Itkonen, Matti (1994), Minulta teille? Fenomenologinen analyysi käymättömästä keskustelusta. (Tampereen opettajankoulutuslaitoksen julkaisuja, A 17.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Itkonen, Matti (1995), Minuus ja aika: Hurmospuheita esteettis-fenomenologisessa hengessä. (Kertoma ynnä kestävä -elämykset, Mielen sisältö, 1.) Tampere.

Itkonen, Matti (toim.) (2001), Ihminen, mikä ja kuka olet? Filosofisia polkuja kasvatukseen, kasvuun ja olemiseen. Tampere University Press, Tampere.

Itkonen, Matti & Backhaus, Gary (toim.) (2003), Lived Images: Mediations in Experience, Life-World and I-Hood. University of Jyväskylä, Department of Teacher Education, Jyväskylä.

Juntunen, Matti (1986), Edmund Husserlin filosofia: Fenomenologia ja apodiktisen tieteen idea. Gaudeamus, Helsinki.

Kakkori, Leena (toim.) (2003), Katseen tarkentaminen: Kirjoituksia Martin Heideggerin Olemisesta ja ajasta. (SoPhi, 71.) Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Kauppinen, Jari (2000), Atopologies of Derrida: Philosophy, Law and Literature. (Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja, 2/2000.) University of Helsinki, Department of Philosophy, Helsinki.

Kivinen, S. Albert (1992), Fenomenologisia sormiharjoituksia. (Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja, 3/1992.) Helsingin yliopisto, Filosofian laitos, Helsinki.

Klemola, Timo (1990), Liikunta tienä kohti varsinaista itseä: Liikunnan projektien fenomenologinen tarkastelu. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 12.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Klemola, Timo (1998), Ruumis liikkuu – liikkuuko henki? Fenomenologinen tutkimus liikunnan projekteista. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 66.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Kosonen, Matti (toim.) (1990), Phenomenology – Fenomenologia: Proceedings of the Symposium on Phenomenology in

Jyväskylä 18.5.1988. (Jyväskylän yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja, 43.) Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Kovalainen, Anne (1990), "Ankaran tieteen ajatus": Fenomenologian peruskäsitteistä ja niiden yhteyksistä hermeneutiikkaan sekä liiketaloustieteelliseen tutkimusoteajatteluun. (Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Keskusteluja ja raportteja, 9/1990.) Turun kauppakorkeakoulu, Turku.

Krohn, Sven (1967), Totuus, arvo ja ihminen: Filosofisia esseitä. WSOY, Porvoo.

Kupiainen, Reijo (2005), Mediakasvatuksen eetos: Fenomenologinen tutkimus mediakasvatuksen etiikasta. (Acta Universitatis Lapponiensis, 86.) Lapin yliopisto, Rovaniemi.

Kusch, Martin & Hintikka, Jaakko (1988), Kieli ja maailma. (Prometheus.) Pohjoinen, Oulu.

Laine, Timo & Kuhmonen, Petri (1995), Filosofinen antropologia: Ihmisen kokonaisuutta etsimässä. Atena, Jyväskylä.

Oksala, Johanna (2002), Freedom in the Philosophy of Michel Foucault. (Filosofisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta, 2/2002.) Helsingin yliopiston Filosofian laitos ja Käytännöllisen filosofian laitos, Helsinki.

Parviainen, Jaana (1994), Tanssi ihmisen eksistenssissä: Filosofinen tutkielma tanssista. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 51.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Parviainen, Jaana (1998), Bodies Moving and Moved: A Phenomenological Analysis of the Dancing Subject and the Cognitive and Ethical Values of Dance Art. (Tampere Studies in Philosophy.) Tampere University Press, Tampere.

Perttula, Juha (toim.) (1994), Ihmisen jäljillä: Lauri Rauhala psykologian uranuurtajana. (Seminaariraportti, Snellman-korkeakoulu, 1/1994.) Snellman-korkeakoulu, Helsinki.

Perttula, Juha (1995), Kokemus psykologisena tutkimuskohteena: Johdatus fenomenologiseen psykologiaan. (SUFI-tutkimuksia, 14.) Suomen fenomenologinen instituutti, Tampere.

Perttula, Juha & Latomaa, Timo (toim.) (2005), Kokemuksen tutkimus: Merkitys, tulkinta, ymmärtäminen. Dialogia, Helsinki.

Rauhala, Lauri (1978), Ihmistuntemuksesta eksistentiaalisen fenomenologian valossa. (Helsingin yliopiston Psykologian laitoksen soveltavan psykologian osaston tutkimuksia, 3/1978.) Helsingin yliopisto, Helsinki.

Rauhala, Lauri (1993), Eksistentiaalinen fenomenologia hermeneuttisen tieteenfilosofian menetelmänä: Maailmankuvan kokonaisrakenteen erittelyä ihmistä koskevien tieteiden kysymyksissä. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 41 / SUFI-tutkimuksia, 8.) Tampereen yliopisto, Tampere. 2., täydennetty painos: Hermeneuttisen tieteenfilosofian analyyseja ja sovelluksia. Yliopistopaino, Helsinki, 2005.

Rouhiainen, Leena (2003), Living Transformative Lives: Finnish Freelance Dance Artists Brought into Dialogue with Merleau-Ponty's Phenomenology. (Acta scenica, Näyttämötaide ja tutkimus, 13.) Teatterikorkeakoulu, Helsinki.

Sartre, Jean-Paul (2004), Minän ulkoisuus: Fenomenologisen kuvauksen hahmotelma. Suomentanut ja esipuheen kirjoittanut Antti Kauppinen. (Paradeigma.) Tutkijaliitto, Helsinki.

Satulehto, Markku (1992), Elämismaailma tieteiden perustana: Edmund Husserlin tieteen filosofia. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 33 / SUFI-tutkimuksia, 3.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Stenberg, Harri (2005), Oleminen ihmisielen toimintana Sartren mielenfilosofiassa: Tutkimus mielen muotoutumisesta. (Philosophical Studies from the University of Helsinki, 9.) Helsingin yliopiston Filosofian laitos, Helsinki.

Tontti, Jarkko (toim.) (2005), Tulkinnasta toiseen: Esseitä hermeneutiikasta. Vastapaino, Tampere.

Turunen, Panu (1993), Der unbefangene Blick: Mach, Husserl und die ursprüngliche Anschauung. (Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, 16.) Joensuun yliopisto, Joensuu.

Uljens, Michael & Bengtsson, Jan (toim.) (2003), Livsvärldsfenomenologi och hermeneutik: Aktuella humanvetenskapliga forskningsproblem. (Helsingin yliopiston Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia, 192.) Helsingin yliopisto, Helsinki.

Varto, Juha (toim.) (1989), Fenomenologeja: Maailma minussa – minä maailmassa: Filosofian tutkijaseminaari 1988. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 1.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Varto, Juha (1990), Formalontologische Relationen der Sprache: Eine phänomenologische Besinnung. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 7.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Varto, Juha (toim.) (1992), Fenomenologinen vuosikirja 1992. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 37 / SUFI-tutkimuksia, 5.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Varto, Juha (1992), Fenomenologinen tieteen kritiikki. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 30 / SUFI-tutkimuksia, 1.) Tampereen yliopisto, Tampere. 2. painos 1995.

Varto, Juha (toim.) (1993), Ingarden ja toinen fenomenologia: Roman Ingarden 100 vuotta. (Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, 43 / SUFI-tutkimuksia.) Tampereen yliopisto, Tampere.

Varto, Juha & Veenkivi, Liisa (1993), Näkyvä ja näkymätön: Filosofisia keskusteluja. Yleisradio, opetusjulkaisut, Helsinki.

Wallenius, Tommi (2004), Filosofian toinen: Levinas ja juutalaisuus. (23°45: niin & näin -lehden filosofinen julkaisusarja, 10.) Eurooppalaisen filosofian seura, Tampere. 2. painos 2005.

Zahavi, Dan (2004), "Aika ja tietoisuus Bernau-käsikirjoituksissa", suom. Joonas Taipale ja Sara Heinämaa, Ajatus.

Waldenfels, Bernhard (2004), "Itseyden ja toiseuden ruumiillinen kokemus", suom. Joonas Taipale ja Sara Heinämaa, Ajatus.

Zahavi, Dan (2008), "Fenomenologia ja kognitiotiede – mahdollisuudet ja vaarat", suom. Iina Koskinen ja Sara Heinämaa, Ajatus.

Internet-lähteet

Laaja ja monipuolinen Husserl-tietosivusto, ylläpitäjänä Bob Sandmeyer. Sisältää mm. Husserlin teosten täydellisen

kronologisen bibliografian (http://www.husserlpage.com/hus_cbib.html), jossa myös lueteltu Husserlin teosten englanninnokset sekä linkkejä verkosta löytyviin Husserlin kirjoituksiin (<http://www.husserlpage.com/#Texts>).

<http://www.husserlpage.com/>

Leuvenin yliopistossa Belgiassa toimivan Husserl-arkiston sivusto, josta löytyy mm. ajantasaista tietoa Husserlian ilmentymisestä.

<http://www.hiw.kuleuven.be/hiw/eng/husserl/index.php>

(<http://www.hiw.kuleuven.be/hiw/eng/husserl/> Husserliana.php)

Freiburgin yliopiston kirjaston ylläpitämä ajantasainen Husserlin teosten ja Husserl-kommentaarien bibliografia.

<http://www.ub.uni-freiburg.de/referate/02/husserl/husserlo.htm>

Japanilainen hakukone, jolla on mahdollista tehdä hakuja Husserlianasta.

<http://www.ipc.shizuoka.ac.jp/~jsshama/HUA-home.html>

Kansainvälisen Newsletter of Phenomenology - fenomenologiatiedotteen kotisivu.

http://groups.yahoo.com/group/newsletter_of_phenomenology/

Florida Atlantic Universityssä toimivan Center for Advanced Research in Phenomenology (CARP, puheenjohtaja Lester Embree) -keskuksen laaja sivusto.

<http://www.phenomenologycenter.org/>

Romanian fenomenologisen seuran kattavat ja informatiiviset englanninkieliset sivut, joissa laaja linkkivalikoima.

<http://www.phenomenology.ro/>

Pohjoismaisen fenomenologisen seuran (NoSP) tiedotussivut.

<http://www.helsinki.fi/filosofia/nsp/>

Johtavan yhdysvaltalaisen mannermaisen filosofian järjestön Society for Phenomenology and Existential Philosophy (SPEP) tiedotussivut.

<http://www.spep.org>

Saksan fenomenologisen tutkimuksen seuran (DGPF) saksankieliset tiedotussivut.

<http://www.phaenomenologische-forschung.de/>

World Phenomenology Institute -järjestön sivut.

<http://www.phenomenology.org/>